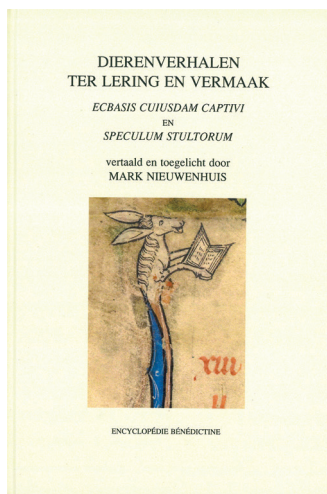

Latijnse dierenverhalen

VINCENT HUNINK

De middeleeuwse literatuur biedt naast de *Reynaert* nog heel wat andere dierenverhalen. Voor een deel zijn dat teksten die ooit een grote populariteit kenden, maar de afgelopen tijden in de marge zijn terechtgekomen. Teksten in het Latijn hebben het daarbij extra moeilijk gehad. Die waren vanouds vooral gericht op clerici en kloosterlingen, en met de teruggang van religieuze instellingen zijn veel van zulke teksten nu hooguit te omschrijven als ‘minder bekend’.

Het is daarom sympathiek dat mediëvist, vertaler en fabelkenner Mark

Nieuwenhuis twee van zulke teksten aan de vergetelheid heeft willen ontrukken. In een fraaie, gebonden uitgave presenteert hij de zogeheten *Ecbasis cuiusdam captivi per tropologiam*, ‘de ontsnapping van een gevangene in figuurlijke zin’, een anoniem gedicht van 1229 hexameters, vermoedelijk uit het midden van de elfde eeuw, en een laattwaalfde-eeuws gedicht door Nigel van Canterbury, *Speculum stultorum* (‘Spiegel der dwazen’).

Het eerste gedicht, de *Ecbasis*, is alleen al in zijn vorm een ingewikkeld geheel, doordat het voor een flink deel bestaat uit citaten uit klassieke en christelijke auteurs (de vakterm voor zo’n tekst is een ‘cento’). Ook de structuur is complex. In een proloog spreekt de dichter over zijn

eigen leven in het klooster. Hij vergelijkt zichzelf met een arm kalf dat aan een paal staat vastgebonden. Vervolgens begint hij aan een lange fabel, die speelt in het jaar 812 ergens in de Vogezes, en waarin weer een binnenfabel wordt ingelast.

In de buitenfabel is sprake van een kalf dat ontsnapt uit zijn stal en in het bos in de macht komt van een wolf. Diens doel is natuurlijk om het kalf op te eten, maar hij geeft het een paar dagen respijt, tot Pasen. Enkele andere dieren, een otter en een egel, proberen de wolf op andere gedachten te brengen, maar tevergeefs. Als allerlei dieren het kalf willen gaan bevrijden, wijkt de wolf niet en zegt dat hij alleen bang is voor de vos. Op dat punt begint de binnenfabel, waarin de wolf een lange geschiedenis vertelt over zijn vijandschap met de vos. Uiteraard spelen hierin opnieuw allerlei dieren de hoofdrollen, waaronder een leeuw en een panter. Op een bepaald moment krijgt de vos van de koning een hol als beloning. Als de buitenfabel wordt hervat, blijkt het te gaan om het hol waar het kalf gevangen zit: de wolf heeft dus het recht niet aan zijn zijde. De vos heeft zelfs de oorkonde van de koning bij zich, maar de wolf wil het kalf nog steeds niet laten gaan. Uiteindelijk wordt de wolf weggelokt en gedood, waarna het kalf naar zijn moeder terugkeert.

Het is een ingewikkelde geschiedenis, die de nodige vragen oproept. De strekking van het gedicht is bijvoorbeeld niet direct duidelijk. Mark Nieuwenhuis typeert de tekst als een ‘kloostertekst’, gericht op een publiek van kloosterlingen. Dat verklaart dan de vele verwijzingen naar Pasen, en naar het lijden en de opstanding van Jezus. Volgens hem is de tekst bedoeld voor mondelinge voordracht tijdens een feestmaal, vermoedelijk op de zondag van Pasen. De zowel serieuze als lichtvoetige kanten van de tekst konden dat grote feest luister bijzetten. Misschien ging de voordracht wel gepaard met verkleedpartijen en gebruik van rekwisieten, al is dat helaas niet te bewijzen. In zijn nawoord (‘toelichting 2’) vergelijkt Nieuwenhuis de tekst ook uitvoerig met de welbekende *Ysengrimus*.

Het gedicht van Nigél van Canterbury is langer dan het anonieme gedicht (3900 verzen, in de vertaling ruim 100 bladzijden, tegenover 1229 verzen en ruim 70 bladzijden). Het verhaal draait rondom de ezel Bruintje, die in de grotmensenwereld ronddwaalt en van het ene ongeluk in het andere belandt. In deze satire moeten vele groepen machtigen en groten eraan geloven: de spot en kritiek zijn gericht op pausen en koningen, op vertegenwoordigers van de kerk, kooplui, artsen, boeren, kortom eigenlijk alles en iedereen. Met zijn dik onderstreepte moraal blijft het *Speculum* wat meer bij de standaardvormen van de genres satire en fabel. Maar ook in deze tekst zitten vele verwijzingen naar Romeinse dichters en de Bijbel.

De *Ecbasis* werd een kwarteeuw geleden nog in een tweetalige Nederlandse editie uitgebracht (*De ontsnapping van een gevangene. Nederlandse prozavertaling van het middeleeuwse dierenepos Ecbasis cuiusdam captivi per tropologiam*, uit het Latijn vertaald en ingeleid door G. van Tussenbroek, Lero Publishing, Zaltbommel 1999). In een bespreking daarvan (*Madoc, tijdschrift over de Middeleeuwen*, 15, 2001, 1, 38-40) signaleerde ik een aantal onvolkomenheden, zoals de onnodig stroeve prozavertaling en slordigheden in de annotatie. Mark Nieuwenhuis heeft de lezers van de *Ecbasis* dus beslist goede diensten bewezen met deze nieuwe, zorgvuldige dichterlijke vertaling en toelichting.

Toch roept deze uitgave als geheel enkele serieuze vragen op. Waarom is van het gedicht van Nigél van Canterbury nu toch weer een vertaling in proza gemaakt? Helemaal op het eind geeft MN terloops antwoord op deze vraag: ‘vanwege de lengte’ van *Speculum* heeft hij hier voor proza gekozen. Dat lijkt me geen geldig argument. In een boek van, thans, 335 bladzijden waarvan in ieder geval de helft wordt gevuld met nadere toelichting in essays, kan er van plaatsgebrek toch amper sprake zijn geweest. Zelfs zonder bezuiniging op de essays hadden er best honderd bladzijden in de vertaling bij gekund. Nu zijn de beide Latijnse gedichten totaal verschillend weergegeven.

In meer algemene zin is het de vraag voor welke doelgroep deze uitgave is gemaakt. Het boek bestaat, zoals gezegd, voor de helft uit aanvullende toelichtingen (inclusief ruim duizend voetnoten). Verder zijn de beide vertalingen voorzien van nog eens een kleine duizend voetnoten. Het boek is gepubliceerd door Brepols, een uitgever van vooral academische werken. Inderdaad zouden we hier, gezien de diepgang en zorgvuldige benadering (en de prijs van het boek), kunnen spreken van een wetenschappelijke uitgave.

Maar waarom is dan gekozen voor vertalingen in het Nederlands? En was er nu werkelijk geen gelegenheid om de Latijnse bronteksten ook op te nemen (of minstens via een website ter beschikking te stellen)? De beoogde lezers van de beide teksten zijn kennelijk de specialisten op het terrein van dierengedichten. Dat kan in het Nederlandse taalgebied geen grote groep zijn. De meest voor de hand liggende keuze zou dan een tweetalige uitgave Latijn-Engels of Latijn-Frans zijn geweest. Natuurlijk was omgekeerd, met de nodige aanpassingen in vertaling en annotatie, ook een uitgave voor het grote publiek mogelijk geweest.

Intussen kunnen de Nederlandstalige liefhebbers van het dierenepos dankbaar zijn voor deze verzorgde uitgave, waarin de twee gedichten in onze eigen taal zijn ontsloten en toegelicht.

Dierenverhalen ter lering en vermaak. Ecbasis cuiusdam captivi en Speculum stultorum, vertaald en toegelicht door Mark Nieuwenhuis, Encyclopédie Bénédictine, Brepols Publishers, Turnhout, 2023.
